De eerste houtzaagmolen van Cornelis Cornelisz stond aan het Zeglis te Alkmaar

Pieter Schotsman en Leo den Engelse[1]

Inleiding

In 1996 verscheen de bundel *Vierhonderd jaar houtzagen met wind*[2] waarin Rutten aandacht besteedt aan de door Cornelis Cornelisz van Uitgeest verkregen octrooien voor houtzaagmolens.[3] In zijn bijdrage gaat Rutten ook in op de vraag waar de houtzaagmolen gestaan heeft, die Cornelis Cornelisz van de Alkmaarse vroedschap (resolutie van 16 januari 1595) mocht bouwen. Deze resolutie vermeldt dat Cornelis Cornelisz, 'inventeur van een wintmolen omme alderley hout mede te sagen' verzocht heeft 'omme van de stadt beschonken te werden met een erffgen ofte werve bij noorden 't Seggelis gelegen en soo groot als totte oprechtinge van deselven molen nodich soude sijn'.[4]

Een door Cornelis Drebbel naar opmetingen van landmeter Adriaen Anthonisz gegraveerde kaart van Alkmaar toont de stad in 1597. Aan het Zeglis (de huidige

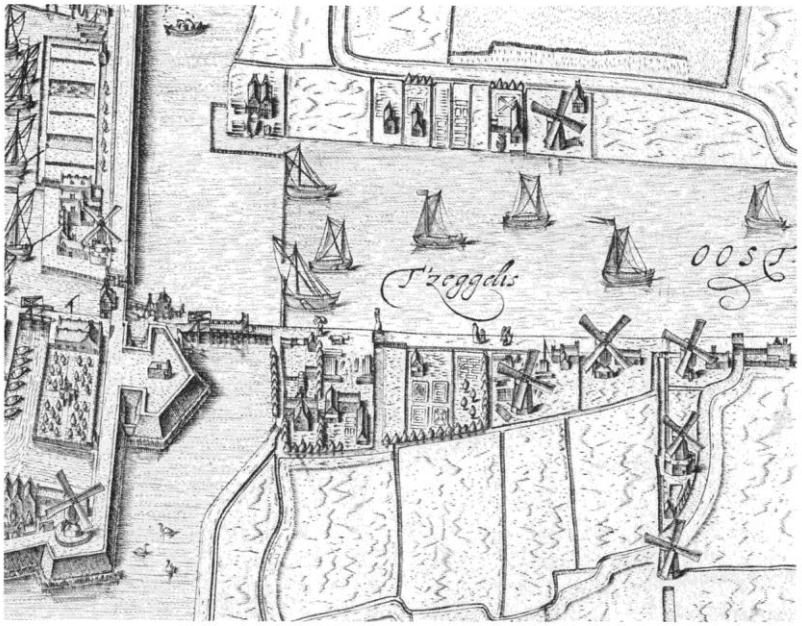

Detail van de door Cornelis Drebbel (1597) gegraveerde kaart van Alkmaar met daarop het oostelijk deel van de stad en het Zeglis. Op de noordoever van het Zeglis zien we de molen van Cornelis Cornelisz. Collectie Regionaal Archief

Molens aan het Zeglis bij de Omval, gezien vanaf de Alkmaarsche Vaart (nu Noordhollands Kanaal). Van links naar rechts: oliemolen 'de David', houtzaagmolen 'de Strooijen Jonker' en houtzaagmolen 'de Kievit'. In de verte de strijkmolen aan de Hoornse Vaart, de Oudorpermolen en het kerkje van Oudorp. Tekening door H. Tavenier, 1787. Collectie Regionaal Archief

schrijfwijze van 'Seggelis') staat een aantal molens. De Alkmaarse stadsarchivaris Bruinvis vermoedde dat de ten noorden van het Zeglis staande bovenkruier die van Cornelis Cornelisz was.[5] Vervolgens ontstond onduidelijkheid omdat op het erf van deze molen behalve een huis niets anders is aangegeven, zeker geen stapels hout. Bruinvis geeft daarvoor als mogelijke verklaring dat deze molen in 1596 als 'het Juffertje' naar Zaandam werd overgebracht en dat op het moment dat de landmeter langskwam de houtvoorraad al was verwijderd. Op Drebbels kaart staat echter aan de overkant (de zuidkant) van het Zeglis een molen – ook een bovenkruier – met een huis waar op het erf iets ligt dat als houtstapels geïnterpreteerd zou kunnen worden. Dit bracht Rutten tot de conclusie dat 'de mogelijkheid dat de molen van Cornelis Cornelisz echter uiteindelijk bezuiden het Zeglis werd gebouwd niet moet worden uitgesloten'. Ons onderzoek in de transportakten van Alkmaarse schepenen brengt duidelijkheid op dit punt: de houtzaagmolen die Cornelis Cornelisz mocht bouwen, stond aan de noordzijde van het Zeglis. De molen werd in 1595 opgericht en heeft er tot ten minste augustus 1602 gestaan.

Een houtzaagmolen aan de noordoever van het Zeglis

De door de Alkmaarse vroedschap op 16 januari 1595 aangenomen resolutie houdt in dat Cornelis Cornelisz toestemming krijgt om aan de noordzijde van het Zeglis een windhoutzaagmolen op te richten. Dat er nog voor het einde van dat jaar ten noorden van het Zeglis ook daadwerkelijk een houtzaagmolen stond, wordt duidelijk uit een

transportakte, verleden voor Alkmaarse schepenen op 6 november 1595 (zie voor een volledige transcriptie bijlage A). In die akte wordt vastgelegd dat Jan Claesz timmerman aan Cornelis Nannincxz een vierde part van een hennepkloppersmolen en huis op het Tonland verkoopt (het Tonland lag op de zuidelijke landhoek waar het Zeglis uitmondde in de op dat moment nog niet drooggemaakte Schermer). De verkoper stelt hierbij als borg 'de gerechte helft van de saechmolen met het huysgen daer bij staende, staende bij noorden 't Seggelis bij oosten deser stede, belent met het Seggelis aen 't suyden, die Galchdijck aen 't noorden, Aelbert Meeszn aen 't west ende Helena Lauris weduwe van Jan Thyszn aen 't oost'.[6]

De eigenaar van de andere helft van deze zaagmolen wordt helaas niet genoemd. Het zou Cornelis Cornelisz kunnen zijn geweest. Waarschijnlijker is echter dat Lubbert Jacobsz schipper en Jan Claesz timmerman van het begin af gezamenlijk eigenaar van deze houtzaagmolen zijn geweest. Dit volgt uit een transportakte voor Alkmaarse schepenen, de tweede vanaf begin 1595 waarin dezelfde houtzaagmolen wordt genoemd. Deze akte dateert van 22 april 1596 en legt vast dat 'Jan Claeszn timmerman vercoopt Lubbert Jacobszn schipper de gerechte helft van een winthoutsagersmoolen ende van een huys ende erve mit twee schuyten, mitsgaders 't gereetschappe totte selve moelen behorende ende daer bij sijnde, staende ende leggende aen de noortsijde van 't Seggelis, mit een vrije eygen sloot aen de westsijde van 't voorschreven erff, belent met Aelbert Corneliszn aen 't west, de Galchdijck an 't noort ende de kinderen ende erffgenamen van Jan Teijszn aen 't oost, van alle 't welcke de voorschreven Lubbert Jacobszn d'ander helft

Gezicht op Alkmaar vanaf het Zeglis. Tekening door W. Spaarman Pzn. uit 1884 naar een in 1657 door Alkmaar geschonken glasraam voor de kerk in de Rijp. Op de voorgrond links oliemolen 'Koning David'. Collectie Regionaal Archief

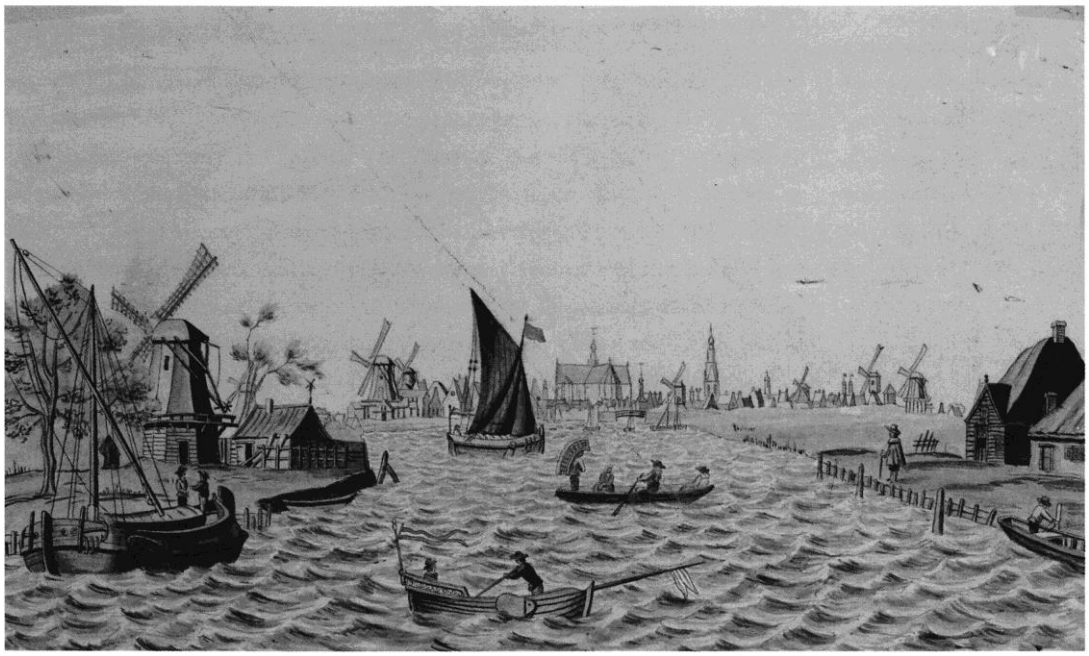

Alkmaar vanaf het Zeglis gezien, zoals vastgelegd door een onbekende schilder, ca. 1700. Op het schilderij is onder meer de houtzaagmolen 'de Karn' zichtbaar (geheel links). Collectie Stedelijk Museum Alkmaar (zie ook de omslag)

aff toebehoort' (zie voor een volledige transcriptie bijlage B).[7] De belending aan de westzijde lijkt van eigenaar te zijn gewisseld: Aelbert Meesz maakte hier plaats voor Aelbert Cornelisz. De andere drie belendingen zijn in principe hetzelfde gebleven, zij het dat de weduwe van Jan Thijsz / Teijsz inmiddels ook overleden moet zijn.

Lubbert Jacobsz houdt de molen in zijn bezit tot 15 augustus 1602. Op die dag verkoopt hij aan Cornelis Heijndrick Gerritsz van Assendelff 'een vrije houtsagersmolen met een huys ende erve ende een vrije eygen sloot bewesten 't voorschreven erff staende ende leggende aen de noortsijde van 't Seggelis, belent met Aelbert Corneliszn scheepmaker an 't west, de Galchdijck an 't noort ende een gemene notsloot an 't oost, met alsulcke vrijheyt ende gerechticheyt van winde als hij cum sociis totten sellven molen hebben vercregen, achtervolgen d'octroye daer vercregen bij Cornelis Corneliszn van Uytgeest'.[8] Van Lubbert Jacobsz wordt in de akte vermeld dat hij poorter van Alkmaar is; die vermelding staat niet achter de naam van Cornelis Heijndrick Gerritsz van Assendelff. Of de nieuwe eigenaar de zaagmolen heeft laten staan of naar elders verhuisd heeft, is onduidelijk.

Het laatste deel van dit citaat ('met alsulcke vrijheyt ende gerechticheyt van winde') verklaart dat er in het register van windbrieven in het Nationaal Archief in die periode geen windbrief voor een houtzaagmolen te Alkmaar wordt vermeld (de eerste vermelding dateert van 1611). Deze verklaring bevestigt de mening van Rutten, die al uit de tekst van het octrooi van 1593 concludeerde dat dit octrooi tevens de vrijstelling van het windrecht verleende.

Was dit de molen die Cornelis Cornelisz wilde bouwen?

Het staat nu vast dat nog geen tien maanden nadat de Alkmaarse vroedschap aan Cornelis Cornelisz toestemming gaf om aan de noordzijde van het Zeglis een houtzaagmolen te bouwen, er in dit gebied ook werkelijk een houtzaagmolen stond. Er worden echter twee andere eigenaren genoemd dan Cornelis Cornelisz. Er zijn drie verklaringen mogelijk.

De eerste is dat er in 1595 of 1596 nog een tweede houtzaagmolen werd gebouwd ten noorden van het Zeglis. Het is dan wel vreemd dat daarvoor dan geen toestemming door de Alkmaarse vroedschap terug is te vinden: Rutten meldt dat de index op de vroedschapsresoluties geen informatie over een tweede zaagmolen bevat.

De tweede mogelijkheid is dat Cornelis Cornelisz alleen in de eerste maanden van het bestaan van de zaagmolen (mede)eigenaar is geweest. Als Cornelis Cornelisz wel over voldoende geld beschikte om – hetzij als eigenaar, hetzij mede-eigenaar – een door hem ontworpen zaagmolen te laten bouwen, waarom zou hij die dan weer zo snel verkopen? Deze mogelijkheid wordt ook minder waarschijnlijk omdat er in de betreffende periode geen transportakten gevonden zijn waarin Cornelis Cornelisz zijn (mede-)eigendom overdraagt op bijvoorbeeld Jan Claesz of Lubbert Jacobsz.

Het meest waarschijnlijk is daarom dat Cornelis Cornelisz wel de toestemming had van de Alkmaarse vroedschap om een houtzaagmolen te bouwen, maar dat hij zelf het geld niet bezat om dat plan te verwezenlijken. Hij zal in Jan Claesz en Lubbert Jacobsz de investeerders hebben gevonden om de bouw mogelijk te maken. Deze verklaring wordt gesteund door wat we van de financiële situaties van Cornelis Cornelisz en Jan Claesz weten. Cornelis Cornelisz was weinig draagkrachtig: in het octrooi van 1593 omschrijft hij zichzelf als 'een schamel huysman [die] groote moeyten, costen ende arbeyt hadde geleden ende gedraegen omme de voornoemde moelen te practiseren ende bovendien dairaen te coste geleyt, al wat hij heeft gehadt'. Jan Claesz daarentegen moet een redelijk kapitaalkrachtige handelaar en investeerder zijn geweest. In de jaren 1591 tot en met 1596 komen we hem in de Alkmaarse transportakten maar liefst vijftien keer tegen als koper of verkoper van parten van huizen, olie-, zaag- en hennepkloppersmolens.[9]

Dit scenario wordt verder gesteund door het besluit van de Alkmaarse vroedschap van 8 april 1596 (vermeld bij Rutten) dat alleen poorters van die stad er het houtzagen mochten uitoefenen. Dat zal voor Cornelis Cornelisz van Uitgeest een extra barrière op weg naar eigen zaagmolenbezit in Alkmaar zijn geweest.

Een houtzaagmolen aan de zuidkant van het Zeglis

Rutten concludeert dat er in Alkmaar in 1607 slechts één zaagmolen lijkt te staan. Hij baseert zich daarbij op een in dat jaar bij de Alkmaarse vroedschap ingediend verzoek van 'Heyndrick Cornelissoon, meester van de houtsagersmolen buyten deser stede' om zijn molen te mogen verplaatsen. Met dit verzoek hangt waarschijnlijk samen dat 'Heindrick Corneliszn, meester van de saechmolen' op 9 augustus 1607 een stukje land ten zuiden van het Zeglis koopt.[10] In 1622 verklaart een getuige op verzoek van

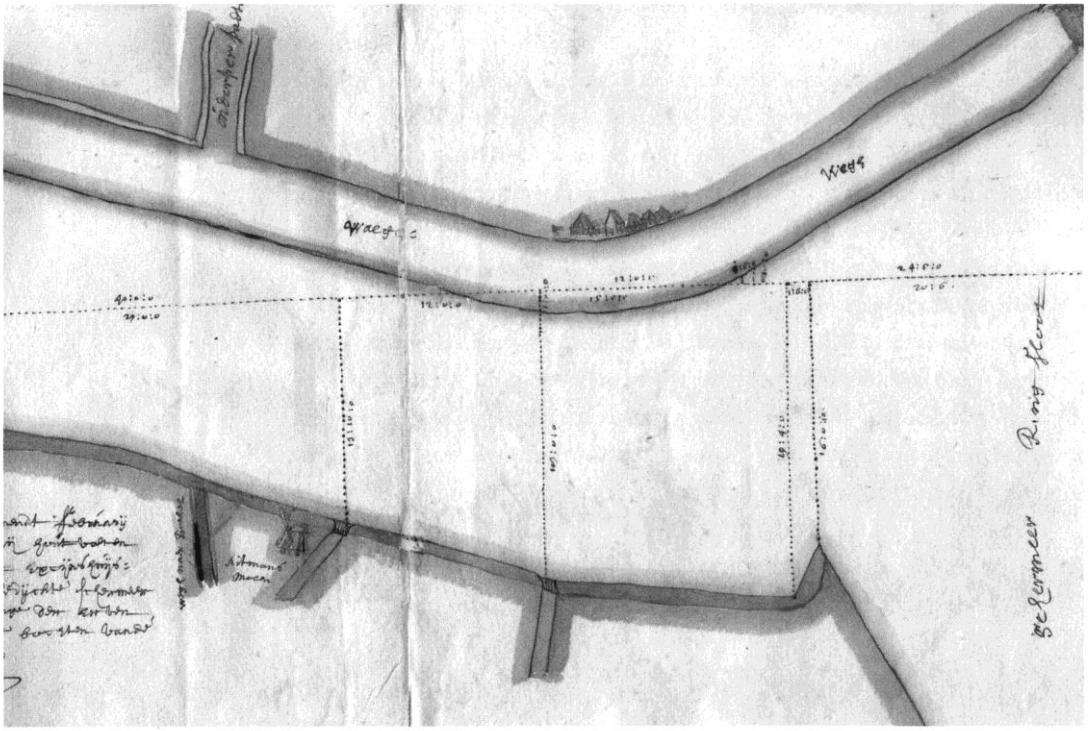

Detail van de door Jan van Heymenberg (1670) vervaardigde manuscriptkaart van het Zeglis bij Alkmaar met houtzaagmolen 'de Strooijen Jonker', toen nog 'Kitmansmolen' genoemd. Collectie Regionaal Archief

'Heindrick Corneliszn houtsager wonende buyten op 't Zeggelis' dat hij ongeveer vijftien jaar geleden een hek aan de westkant van diens zaagmolen heeft helpen bouwen.[11] Alles wijst er op dat Heindrick Cornelisz op het toen net gekochte stukje land een van elders afkomstige houtzaagmolen heeft neergezet.

Onduidelijk is waar deze molen vandaan komt. Als Ruttens conclusie juist is dat er in 1607 maar één houtzaagmolen in (de banne van) Alkmaar stond, dan moet de in 1595 aan de noordoever van het Zeglis gebouwde zaagmolen in 1607 niet meer hebben bestaan, tenzij deze intussen het eigendom van Heindrick Cornelisz was geworden. Dat laatste is een reële mogelijkheid gezien de naamsverwantschap tussen Heindrick Cornelisz en de laatstgenoemde eigenaar van de molen aan de noordoever van het Zeglis, Cornelis Heijndrick Gerritsz van Assendelff. Was Heindrick Cornelisz de zoon van Cornelis Heijndrick Gerritsz van Assendelff en heeft hij de zaagmolen van zijn vader geërfd? In dat geval zou de op het initiatief van Cornelis Cornelisz gebouwde houtzaagmolen het – al dan niet aangepast – tot 1607 hebben uitgehouden.

In 1628 verkoopt Neel Sijmons, de weduwe van Heyndrick Cornelisz, de houtzaagmolen met erf ten zuiden van het Zeglis.[12] Tussen het molenerf en het Zeglis loopt de trekweg en de koper krijgt de verplichting om het hek wat verder van de weg af te zetten. De molen is in de Alkmaarse transportaktes nog lange tijd te volgen, onder meer als eigendom van de houtkopersfamilie Kit. In 1659 duikt hij voor het eerst op met de naam

'Strooijen Jonker'.[13] De plaats van de molen is terug te vinden op de uit 1670 daterende kaart van het Zeglis van Jan van Heymenberg.[14] Op 24 januari 1845 wordt de molen, dan nog steeds een houtzaagmolen onder dezelfde naam, geveild door notaris J. Eijken te Purmerend en naar Kampen verkocht.
Ook van deze houtzaagmolen ontbreekt een windbrief. Een verklaring voor het ontbreken van windbrieven bij de eerste generatie houtzaagmolens is hierboven al gegeven.

Noten

1. Dit artikel verscheen eerder in het tijdschrift *Molinologie*, 19 (2003) 1-5.
2. Coppens, J.C. e.a., *Vierhonderd jaar houtzagen met wind*. Verslag van de studiebijeenkomst 'Een Besonder Creckwerk' ter gelegenheid van de vierhonderste verjaardag van het octrooi van Cornelis Corneliszoon van Uitgeest gehouden 27/28 november 1993 te Woudsend (Sprang-Capelle, 1996).
3. Rutten, F.M., 'De nuttelycke vindinge van het houtzagen', in: Coppens, *Vierhonderd jaar houtzagen met wind*, 11-32.
4. Regionaal Archief Alkmaar (RAA), Stadsarchief Alkmaar 1254-1815, inv.nr. 40, fol. 157v – 158r (zie voor een volledige transcriptie het werk van Rutten).
5. Bruinvis, C.W., *De molens van Alkmaar* (z.pl., 1905) 30 en 37.
6. RAA, Oud Rechterlijk Archief Alkmaar, inv.nr. 136, fol. 165v – 166r.
7. *Ibidem*, inv.nr. 136, fol. 242r – 242v.
8. *Ibidem*, inv.nr. 138, fol. 236r.
9. *Ibidem*, inv.nr. 134, fol. 203v, 207v, 208r, 208v; inv.nr. 135, fol. 67r, 67v, 129v, 139r, 219r, 219v en inv.nr. 136, fol. 128r, 165v en 242r.
10. *Ibidem*, inv.nr. 140, fol. 65r – 65v.
11. RAA, Notarieel Archief Alkmaar, inv.nr. 55, fol. 20v, akte 4 juni 1622.
12. RAA, Oud Rechterlijk Archief Alkmaar, inv.nr. 146, fol. 222v.
13. *Ibidem*, inv.nr. 157, fol. 201v.
14. RAA, Collectie topografisch-historische atlas, kaart uit 1670 van 'De lengte en de breedte van het Zeggelis' door Jan van Heymenberg.

Bijlage A

Transportakte verleden voor schepenen van Alkmaar dd. 6 november 1595 waarin Jan Claesz timmerman aan Cornelis Nannincxz houdtcoper het vierde part van een hennepmolen en huis op het Tonland (aan het Zeglis) verkoopt. Regionaal Archief Alkmaar, Oud Rechterlijk Archief Alkmaar, inv.nr. 136, fol. 165v – 166r.

Jan Claeszn timmerman vercoopt Cornelis Nannincxzn houdtcoper die gerechte vierdepart van de hennipclopperswindtmolen mitsgaders van 't huys, erve ende materialen totte selve molen behoorende, staende ende gelegen op 't Tonlant daer hem Cornelis Nannincxzn d'eene helft ende Lubbert Jacobszn het resterende vierdepart aff toebehoort

ende nu ter tijt naesten lendens van sijn die Schermer aen 't oost, 't Seggelis aen 't noorden ende Symon Pieterszn Maelcontense Ruyter aen het west ende suyden, mette belastinge van 't vierdepart in de somme van iiii [4] gulden v [5] stuiver jaerlicxen erffpacht daer den geheelen molen mede beswaert is ter saecke van de coop van de windt ende noch mette belastinge van iii [3] gulden viii [8] stuiver gelts jaerlicxe lijffrenten daer 't hooftgelt aff bedraecht xxv [25] gulden sijnde een vierdepart van xii [12] gulden ... stuivers, losbaer met 1C [100] gulden voor 't hooftgelt teffens ende t'enemael opten geheelen molen staende ende voorts met alsulck vrijheyt van octroy als totte selve molen behooren, is naer advenant van't selve vierdepart voor de somme van xiiiC Lxxv [1375] gulden de beterschap te betalen een vi^e part gereet ende de eersten op vijff naestcomende Allerheyligen dagen telcken mede een vi^e part bedragende telcken 229 gulden 3 stuivers 6 penningen. Die vercoper verbint voor den waernisse de gerechte helft van de saechmolen met het huysgen daer bij staende, staende bij noorden 't Seggelis bij oosten deser stede, belent met het Seggelis aen 't suyden, die Galchdijck aen 't noorden, Aelbert Meeszn aen 't west ende Helena Lauris weduwe van Jan Thyszn aen 't oost ende voorts generalicken en breder blijckende bij den bryeven hier van gemaeckt besegelt bij Harpert Rembrantszn ende Cornelis Heyndricxzn Boon, schepenen deser stede in date den vi^en [6en] november 1595.

Bijlage B

Transportakte verleden voor schepenen van Alkmaar dd. 22 april 1596 waarin Jan Claeszn timmerman aan Lubbert Jacobszn schipper de helft van een houtzaagmolen ten noorden van het Zeglis verkoopt. Regionaal Archief Alkmaar, Oud Rechterlijk Archief Alkmaar, inv.nr. 136, fol. 242r – 242v.

Jan Claeszn timmerman vercoopt Lubbert Jacobszn schipper de gerechte helft van een winthoutsagers-moolen ende van een huys ende erve mit twee schuyten, mitsgaders 't gereetschappe totte selve moelen behorende ende daer bij sijnde, staende ende leggende aen de noortsijde van 't Seggelis, mit een vrije eygen sloot aen de westsijde van 't voorschreven erff, belent met Aelbert Corneliszn aen 't west, de Galchdijck an 't noort ende de kinderen ende erffgenamen van Jan Teijszn aen 't oost, van alle 't welcke de voorschreven Lubbert Jacobszn d'ander helft aff toebehoort mit alsulcke vriheyt van octroy ende anders als deselve molen heeft, voor xii C [1200] gulden te betalen op drie achtereenvolgende maydagen als may anno xcvii ['97], xcviii ['98] ende xcix ['99] telcken iiii C [400] gulden. Borch voor de custingen Dirck Janszn schoenmaker verbint generalich. Die vercoper verbint voor de waernisse generalich. Waerborch Dirck Pieterszn seylmaecker verbint in ede generalich. Breder blijckende bij de brieven hier van gemaect, besegelt bij Cornelis Mathijszn Schagen ende Symon Corneliszn Comans schepenen deser stede in date den xxii-en aprilis 1596.